
André Nuchelmans

Er is een tendens gaande om kunst en cultuur maar ook voorzieningen te verplaatsen naar buitenwijken of de regio. Wat heeft dat voor gevolgen? Wat komt ervoor in de plaats?

De rol van cultuur voor een vitale binnenstad

Interview met planoloog Zef Hemel

In zijn boek *De toekomst van de stad* pleit Zef Hemel, planoloog en bekleeder van de Wibautleerstoel voor grootstedelijke vraagstukken aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), voor meer nadruk op grootstedelijke ontwikkeling in Nederland (Hemel 2016). Amsterdam zou volgens hem door moeten groeien naar een metropool van 2 miljoen inwoners. De Nederlandse Rijksoverheid onderschat zijns inziens het belang van grote steden en richt zich te veel op middelgrote steden en het platteland. In de grote stad gebeurt het, dat is de economische motor. ‘Grote steden bieden de beste context voor mensen om te bloeien’ (Hemel 2016, 23). Bovendien, hoe groter de stad, hoe duurzamer. Hoeveel plaats is er voor kunst en cultuur in de grootstad, waar de druk op ruimte steeds groter wordt en de grond- en vastgoedprijzen stijgen? Hoe belangrijk zijn kunst en cultuur voor de allergrootste steden?

Kunstenaars zitten in netwerken

‘Echte of hogere cultuur wordt geproduceerd in de metropolen’, zo begint Hemel. ‘Op het platteland heb je toch in de eerste plaats met volks-cultuur te maken, waar overigens niets mee mis is.’ Kunstenaars trekken naar zijn mening naar de stad, omdat daar het grote geld en dus de opdrachtgevers zijn. Hemel verwijst naar de tentoonstelling *Rembrandt’s social network*, die dit jaar van 1 februari tot 19 mei in het Rembrandthuis te zien was. ‘Je kon daar precies zien hoe Rembrandt dat in die eerste Gouden Eeuw van Amsterdam doet. Hij zorgt dat hij in de buurt van kapitaalkrachtige mensen woont en betreft die in zijn persoonlijke netwerk. Zo komt hij aan zijn opdrachten en kan hij dus zijn kunst maken. Zo werkt het al eeuwen, ook vandaag de dag.’ Hij refereert aan een onderzoek van wetenschappers van de Northeastern University in Boston naar hoe kunstenaars netwerken van musea, veilingen en galerieën gebruiken voor hun loopbaanontwikkeling (Funnekotter 2018). Daaruit blijkt dat het succes van kunstenaars sterk afhankelijk is van de mate waarin ze toegang hebben tot een klein aantal vooraanstaande galerieën en musea. En die topinstellingen bevinden zich allemaal in grote steden in Europa en Noord-Amerika. Daar moeten kunstenaars dus zijn, willen zij carrière maken.

In zijn boek beschrijft Hemel de rol van kunstenaars als een van de initiators van de wederopleving van de binnenstad. Samen met studenten en jonge hoogopgeleiden trokken zij in de jaren tachtig van de vorige eeuw in de oude, verwaarloosde volkswoningen in de Jordaan en de grachtengordel, nadat de oorspronkelijke bewoners waren vertrokken naar Purmerend. Ze knapten de woningen op en maakten er aantrekkelijke buurten van, met als gevolg een enorme waardeinstijging (Hemel 2016, 131-132). Als hedendaags voorbeeld van de manier waarop Rembrandt het in de eerste Gouden Eeuw aanpakte, noemt hij een aantal architecten. ‘Die zitten als kunstenaars van nature dicht op het vastgoed en begrijpen wat daar gaande is. Ze bewegen mee met de ontwikkelingen en vestigen zich daar waar wat staat te gebeuren. Benthem en Crouwel zitten in de Schinkelbuurt, Soeters zat altijd in de binnenstad. Slimme kunstenaars zullen, net als Rembrandt, midden in de netwerken gaan zitten.’

Spreiding lost niets op

Subsidiestelsels lijken volgens Hemel tot gevolg te hebben dat kunstenaars in de regio blijven. ‘Er lijkt nu weer veel geld voor de regio te worden vrijgemaakt en de Raad voor Cultuur heeft er een rapport aan gewijd (Raad voor Cultuur 2017). Dat lijkt verdacht veel op weer zo’n beweging om subsidie naar de regio te dirigeren.’ Hij ziet dit als een contrabeweging, als een beweging tegen de plotselinge opbloei van steden. ‘Als je de bezuinigingen die onder Halbe Zijlstra in 2012 zijn doorgevoerd gaat analyseren, schat ik dat vooral de grote steden zijn getroffen. Er werd in die jaren ook denigrerend over hogere cultuur gesproken, namelijk dat het subsidiegeld van iedereen kwam en dat niet iedereen er gebruik van maakte. Ik hoor daarin vooral platteland, platteland, platteland.’

Ook binnen de stad signaleert Hemel pogingen tot lokale spreiding. Zo opperde de huidige Amsterdamse wethouder voor cultuur, Touria Meliani, om een aantal toonaangevende theaters in Noord of Nieuw-West te vestigen. Dat zou bezoekers van binnen de ring A10 naar buiten moeten trekken (Samuel 2018). ‘Als ik het woord spreiding hoor, krijg ik argwaan. Het is een bestuurlijke reflex in Nederland. Zodra concentratie optreedt ga je spreiden. Of er is een →

tekort en dan ga je pleiten voor spreiding. Het lost uiteindelijk niets op. Kijk naar de binnenstad van Amsterdam. Daar zijn de afgelopen twintig jaar veel functies verdwenen. Een deel werd door de gemeente naar buiten verplaatst. De openbare bibliotheek verhuisde van de Prinsengracht naar het Oosterdok, het Filmmuseum ging van het Vondelpark naar Noord, het BIM-huis van de Oudeschans naar de Piet Heinkade, om er maar een paar te noemen. En wat krijg je ervoor terug? Hotels en toerisme. Amsterdam heeft consequent cultuur naar buiten geslingerd. Het is allemaal maar net goed gegaan. EYE ligt aan de noordkant van het IJ nog net dicht genoeg bij de binnenstad, die had het bij de Sloterplas niet gered. En het zijn niet alleen de culturele instellingen, ook de rechtbank en de banken zijn uit de binnenstad vertrokken. Daar is het stadsbestuur op z'n minst medeplichtig aan.'

Culturele instellingen zijn nodig in de binnenstad

Gelukkig zijn er mensen die deze ontwikkelingen bezorgd gadesloegen en het tij probeerden te keren. 'Joop van den Ende vond dat de overheid weinig deed om het Leidseplein te redden en is daar met het nieuwe DeLaMar op in-gesprongen', vertelt Hemel. 'De Stadsschouwburg had het daar moeilijk. Het had niet veel gescheeld of die was ook ter ziele gegaan. Melle Daamen (destijds directeur van de Stadsschouwburg, red.) heeft daar iets bijzonders gedaan: hij introduceerde *expanding theatre* en toverde de hele begane grond om tot restaurant. Zoals ik in een eerder interview met *Boekman* al zei, is het in dat geval wel van belang om die commerciële activiteiten in eigen hand te houden, zodat het geld naar de instelling zelf terugvloeit en niet naar een uitbater'. Dat noem je dan commodificering van cultuur. Cultuur is steeds meer de markt op gegaan om overeind te blijven omdat de overheid niet voor de binnenstad koos.'

Natuurlijk horen er ook culturele voorzieningen in de buitenwijken te zijn. Dat zijn, zoals Hemel het noemt, de binnensteden die je om de oude binnenstad heen bouwt. Daarnaast heb je dan nog de instellingen die een verzorgingsgebied hebben tot ver buiten de stad. Voor grote bioscoopcomplexen als Pathé in Zuidoost of podia als AFAS of de Ziggo Dome geldt niet dat ze in de binnenstad moeten zitten. 'Die moeten

ook goed met de trein en de auto bereikbaar zijn, omdat die zich op een groter publiek richten dan alleen de inwoners van de stad', licht Hemel toe. 'Die moeten dus in de plooiën van de stad liggen, maar tegelijkertijd ook via een metronet goed bereikbaar zijn vanuit de binnenstad.'

Maar je hebt ook bioscopen in de binnenstad nodig en het had niet veel gescheeld of die waren gedecimeerd. 'Pathé De Munt was er bijna niet gekomen omdat op hetzelfde moment twee reusachtige megaplexen werden geprojecteerd in Zuidoost en in Diemen, waardoor overcapaciteit in de regio dreigde. Terwijl je dit soort instellingen nodig hebt om de binnenstad vitaal te houden.'

Spel tussen markt en overheid

Dat broedplaatsen en experimentele ruimten, waar ook vaak kunstenaars bij betrokken zijn, steeds verder opschuiven naar de rand van de stad, ziet Hemel op zich als een logische ontwikkeling. Dat zijn de plekken waar nog goedkope atelierruimte beschikbaar is. Maar dit soort plekken horen daarnaast ook in een binnenstad thuis. 'Kunstenaars moeten in contact komen met geld, met het cultureel-economische ecosysteem, denk aan toonaangevende musea en galerieën. Dat is niet zozeer cultuurbeleid als wel economisch beleid.'

Hemel ziet voor de lokale overheid dan ook vooral een rol weggelegd om tegenwicht te bieden aan de marktwerking. 'Als je in de binnenstad te veel marktwerking toelaat, komen er vooral hotels. De overheid moet een strategie voor de binnenstad hebben, waarin ook cultuur een belangrijke rol heeft.' Het is een gecompliceerd spel tussen markt en overheid, volgens Hemel. 'Alles leek de afgelopen jaren te veel op commercieel succes gericht. Dat de economie goed draait is fantastisch, dus die moet je zeker

---

'De overheid moet een strategie voor de binnenstad hebben, waarin ook cultuur een belangrijke rol heeft'

---

niet de nek omdraaien. Maar ga niet spreiden.’ Het spreidingsbeleid ziet Hemel vooral als een antwoord op problemen van congestie, concentratie en accumulatie. ‘Maar dat werkt dus niet. Als een stad eenmaal groeit hou je die groei heus niet tegen. Zoals ik al zei is de sterke toename van toerisme in de Amsterdamse binnenstad voor een deel een onbedoeld gevolg van een Amsterdams spreidingsbeleid waarbij instellingen naar de rand van de binnenstad zijn verplaatst en de vrijkomende ruimte werd opgevuld door hotels en andere toeristische voorzieningen.’

Hij ziet echter nog wel mogelijkheden om deze ontwikkeling een halt toe te roepen. ‘Ik vind dat je goede steden moet bouwen. Dat vereist een spel tussen overheid en markt en dat moet de overheid goed spelen. Cultuur is daar absoluut een belangrijk onderdeel van. Aan de andere kant moet je cultuur ook niet alleen aan de marktwerking overlaten. De zorgen van de gemeente ten aanzien van de binnenstad – toerisme, drukte – zijn van recente datum en die wijzen erop dat er wel degelijk iets aan de hand is. Ik krijg de indruk dat de overheid zich te veel uit de binnenstad heeft teruggetrokken. Als ik bijvoorbeeld zoek naar publieke gebouwen in de binnenstad dan zijn die er bijna niet meer. Zelfs het Centraal Station is één groot winkelcentrum geworden, waar je voor een deel alleen nog met een OV-pas in komt. Het postkantoor achter de Dam was al eerder weg. We zouden het erover moeten hebben hoe belangrijk we publieke gebouwen vinden. Vroeger kwamen bijvoorbeeld ook arbeiders in het Concertgebouw bij de zaterdagsmatinee. Nu is de OBA aan het Oosterdok misschien wel het laatste publieke gebouw in de Amsterdamse binnenstad, waar je zo naar binnen kunt lopen en waarbij je het gevoel hebt dat het van ons is.’

Cultuur was volgens Hemel vroeger een onderdeel van de publieke infrastructuur. ‘Zeker in Amsterdam was die het resultaat van de tweede Gouden Eeuw (ca. 1850-1930). De burgerij bouwde een publieke infrastructuur voor de burgers van de stad. Dat begon bij de bouw van het Paleis voor Volksvlijt. Inmiddels is dat zo goed als allemaal verdwenen. Maar zo’n infrastructuur kan terugkeren.’ Inmiddels zitten we in zijn ogen al zo’n zes jaar in de derde Gouden Eeuw. Van die bloeiperiode moet Amsterdam gebruikmaken. ●

Ansichtkaart met het Paleis voor Volksvlijt, Amsterdam, 1916

Literatuur

- Funnekotter, B. (2018) ‘Succesvolle kunstenaar al jong aan de top’. In: *NRC Handelsblad*, 8 november.
- Hemel, Z. (2016) *De toekomst van de stad: een pleidooi voor de metropool*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Nuchelmans, A. (2014) ‘De nieuwe hype: cultuurclusters! Interview met Zef Hemel, hoogleraar grootstedelijke vraagstukken’. In: *Boekman*, jrg. 26, nr. 101, 8-11.
- Raad voor Cultuur (2017) *Cultuur voor stad, land en regio: de rol van stedelijke regio’s in het cultuurbestel*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Samuel, M. (2018) ‘“Wanneer zijn we verleerd met elkaar te dansen?” Profiel Touria Meliani’. In: *De Groene Amsterdammer*, jrg. 142, nr. 49, 44-49.

Noot

- 1 Hemel refereert hier aan een interview over culturele clusters (Nuchelmans 2014).

André Nuchelmans is hoofdredacteur van *Boekman*